

Іван Ярмошик
доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри спеціальних
історичних дисциплін та правознавства
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА В ДОСЛІДЖЕННЯХ ВОЛИНСЬКИХ КРАЄЗНАВЦІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Помітною рисою розвитку української історичної науки на сучасному етапі є інтерес до історико-краєзнавчих досліджень. Традиції регіональних досліджень в Україні сягають ХІХ ст., коли поряд із становленням наукових засад історичної науки йшов бурхливий процес зародження і розвитку конкретних регіональних досліджень. Цей процес помітний в усіх історичних регіонах України, в тому числі і Волині. При цьому слід відмітити, то під волинським регіоном в даному повідомленні автор розглядає територію колишньої Волинської губернії, яка була утворена в 1795 р. з губернським центром в місті Житомирі. За сучасним територіально-адміністративним поділом України - це Волинська, Рівненська, частково Тернопільська, Хмельницька, Житомирська області.

В середині ХІХ ст. в губернії сформувався досить численний загін краєзнавців, які зосередили увагу на вивченні різних проблем минулого зазначеного регіону. Дослідники гуртувались навколо губернських структур, зокрема, губернського статистичного комітету, редакцій періодичних видань - "Волынских губернских ведомостей" (видавались з 1838 р.), "Волынских епархиальных ведомостей" (видавались з 1867 р.). Ці видання стали важливим фактором в розвитку історико-краєзнавчих досліджень, вони віддзеркалювали стан краєзнавчих студій, наукову проблематику, сферу зацікавлень тогочасного суспільства.

Наукові праці краєзнавців вже стали об'єктом історіографічного інтересу сучасних істориків. В останнє десятиліття з'явилося ряд розвідок, захищені дисертації про доробок краєзнавців різних регіонів України ХІХ та ХХ ст. Це

праці Л. Баженова , В.Малиневської², А. Непомнящого³, І.Ярмошика⁴.

Слід зауважити, що на розвиток регіональних студій місцевої інтелігенції важливий вплив здійснювали київські науковці, провідні українські історики, зокрема, В.Антонович. Місцеві краєзнавці підтримували творчі стосунки з науковими установами, як то Московським "Обществом истории и древностей российских", Київською "Тимчасовою комісією по розгляду давніх актів", Історичним товариством Нестора-літописця. брали участь в Археологічних з'їздах.

В працях краєзнавців ХІХ ст. охоплено достатньо широке коло проблем історичного минулого Волині. Серед них можна виділити такі основні теми: 1) історія конкретних міст, містечок, сіл губернії; 2) життя та діяльність видних релігійних, культурних, політичних діячів, відомих як в регіоні, так і в Україні; 3) проблеми церковно-релігійного життя, міжконфесійних стосунків.

Виділити серед них окрему помітну чисельну групу розвідок про українське козацтво не можна. Однак окремі проблеми, пов'язані з історією козацтва, можна знайти в ряді розвідок відомих краєзнавців Волині. Це і в нарисах про міста і села, і в біографічних розвідках про видатні постаті волинського минулого, і в статтях, присвячених релігійним проблемам.

Прикладом цього може слугувати праця Василя Ігнатовича Пероговського "Берестечко и битва под Берестечком 1651 г.", яка вийшла в Житомирі в 1869 Р Це, очевидно, перша в українській історіографії публікація, спеціально присвячена Берестецькій битві. Автор - син священника, закінчив Волинську духовну семінарію, пізніше юридичний факультет Київського університету. Сучасники характеризували його як глибокого знавця волинської старовини, дослідника з глибокою ерудицією та любов'ю до рідного краю. В.Антонович назвав його прані "историческим материалом первой руки"⁵, підкреслюючи цим фактологічну основу його розвідок. В згаданій праці В. Пероговський підкреслив героїзм козаків, на основі доступних йому джерел розказав перебіг битви, показав її наслідки для України 1651 р.

Героїчна історія Берестечка привернула увагу ще одного відомого

дослідника волинського регіону - Аполонія Дорофійовича Сендульського - "Местечко Берестечко Дубенского уезда" (Волынские епархиальные ведомости. - 1879. - № 4. - С. 167 - 180). Автор - священник села Сивки Острозького повіту⁶, патріот рідної землі, ентузіаст. Дослідник минулого видрукував ряд нарисів про відомі населені пункти.

В згаданій етапі А.Сендульський розповідає про історію Берестечка від часів Київської Русі до ХІХ ст., в тому числі згадує й битву 1651 р.: "разыгралася страшная кровавая драма, казаки Хмельницкого, под его же предводительством потерпели жестокое поражение от поляков". При цьому автор коротко переповідає основні події Визвольної війни, які відбулись до Берестецьких подій - битви під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями, Збаражем. Згадує і битву Богуна з Четвертинським під Житомиром, якої в дійсності не було, хоч згадки про неї є в "Історії русів". Оповідь про Берестецьку битву він запозичив з твору М. Маркевича "История Малороссии" та з праць М.Костомарова.

Проблеми, пов'язані з історією козацтва, є і в ряді публікацій, присвячених історичним постатям. Серед них зверну увагу на статтю Стефана Георгійовича Барановського "Православный помещик Адам Кисель как польский дипломат в эпоху Богдана Хмельницкого" (Волынские епархиальные ведомости. - 1874. - №21.-С. 747-766.).

Автор - священник села Решнівка Кременецького повіту, член-кореспондент Історичного товариства Нестора-літописця. Згадану розвідку присвятив життю і дипломатичній діяльності Адама Кисіля, особливо наголошує на його православному віросповіданні. Детально розглядає зусилля А.Кисіля щодо мирного вирішення козацько-польського конфлікту. Наводни, його слова-звернення до поляків: "Воевать, но не сражаться", "...я избран совершителем мира и тишины". Але разом з тим бажав, "...чтобы гидра мятежа пала под Геркулесовой рукой". Йому протиставлено Ієремію Вишневецького, як "злейшего врага казачества", який категорично відкидав помірковані пропозиції А. Кисіля по мирному врегулюванню конфлікту. С.Барановський відмітив негативне сселения А. Кисіля до переговорів Богдана Хмельницького

з Москвою, вважає що саме це звало Кисіля в могилу (1653 р.).

Проблеми, пов'язані з історією козацтва, зачіпаються ще в одній публікації – С.Барановський "Волинцы, как переселенцы в Восточную Россию в эпоху Богдана Хмельницкого" (Волинские епархиальные ведомости. - 1874. - № 18. – С. 662-665). Стаття присвячена окремому епізоду в історії Визвольної війни – переселенню жителів Волині на схід в межі Московського царства - заселенню Слобідської України. Причини цих переселень він вбачав в "опустошительных войнах на Волини", зокрема, пояснював поразкою козаків під Берестечком, панікою серед населення, викликаною невідомістю планів Богдана Хмельницького і боязню помсти поляків населенню за участь в заворушеннях. Важливою причиною переселень вважає також голод, який загрожував жителям краю внаслідок його розорення в ході бойових дій. Навіть говорить про випадки людоїдства в околицях Луцька та інших місцевостях Волині.

С.Барановський підкреслює, що простий люд тоді з недовірою ставився до Богдана Хмельницького, і йому не раз загрожувала небезпека загинути від рук холопів. В силу цих економічних та політичних ускладнень частина населення Волині переселилась на схід і заснувала там ряд міст Слобідської України. Барановський підкреслює, що ці поселення мали позитивне значення для захисту Москви від набігів татар: "'тысячи пришельцев, закаленных в боях, были весьма полезны для Московского государства".

Відмічу, що С. Барановський постійно вживає термін Московська держава для означення Росії XVII ст. і досить часто назву "Україна", хоч на час написання ним статті до наших земель вживався термін "Малороссия" або просто "Юго-Западный край". Припинення переселенських процесів з Волині пояснює припиненням голоду і налагодженням нормального господарського життя.

Проблеми, пов'язані з Визвольною війною та козацтвом, розглядає і Орест Авксептійович Фотинський в праці "Юрий Немирич. Эпизод из истории Волини XVII века" (Волинский историко-археологический сборник. - Почаев -Житомир, 1896. - Вып.1. — С. 3 - 29). В ній автор простежує складний і

повний протиріч життєвий шлях одного з видних представників української шляхти середини XVII ст. Юрія Немирича, який був прихильником протестантизму (сповідував модне в той час серед частини волинської і київської шляхти социніанство), на початку Визвольної війни очолив шляхетське ополчення, яке мало на меті захист панських володінь від повсталого народу. Зрештою, в середині 50-х років прийняв православну віру, влився в ряди козацького війська, був одним з найближчих помічників гетьмана Івана Виговського, виконував важливі дипломатичні доручення, його вважають автором Галицької угоди.

Проблемам социніанства в Україні XVII ст. та ставленню до цієї протестантської течії козаків О. Фотинський присвятив іще одну публікацію - "Социнианскос движение на Волыни" (Волынские епархиальные ведомости. - 1894. -М- 25. - С. 709-717).

Інтерес волинських краєзнавців до козацької тематики пояснюється тим, що козацтво було яскравим політичним, економічним, культурним фактором в середньовічній історії України, який справив помітний вплив на всі, без винятку, сторони тогочасного суспільного життя, історичні події, пов'язані з козацтвом, відбувались в усіх регіонах України.

В доробку волинських краєзнавців ми не знайдемо глибоких узагальнюючих висновків. Однак їх праці сприяли накопиченню наукової інформації про козацтво, поширенню історичних знань серед населення Волині другої половини XIX ст. В умовах дії Валуєвського циркуляру та Емського указу це об'єктивно сприяло зростанню національної свідомості жителів регіону. Праці волинських краєзнавців XIX ст. становлять не лише історіографічний інтерес, але в багатьох аспектах зберігають історико-пізнавальне значення.

1. Баженов Л. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX - на початку XX століття: становлення, історіографія, бібліографія. - Хмельницький, 1995.
2. Малиневская В. Развитие исторического краеведения на Черниговщине в

конце XIX - нач. XX века. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. К, 1990

3. Непомнящий А. Очерки развития исторического краеведения Крыма в XIX - начале XX вв. - Симферополь, 1998.
4. Ярмошик І Становлення історичною краєзнавства Волині в XIX поч. XX ст. -Житомир, 1998.; Ярмошик І. Волинь в історико-краєзнавчих дослідженнях XIX - XX бТ. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. - К ,
5. Антонович В. О трудах В.И Пероговского // Чтения в историческом обществе Печори летописца. - 1888 - Кн.2 - С. 100-102.
6. Ярмошик І. Аполоній Сендульський – дослідник історії Волині // Тези наукової конференції до 100-річчя Волинського єпархіального давньосховища. Житомир, 1993 - С. 16-18.